

Τα χωριά της Καστοριάς ή η φαντασιακή μειονότητα

GILLES DE RAPPER

ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ των συνόρων της Αλβανίας, το 1991, δεν προκάλεσε μόνο το γνωστό κύμα προσφύγων και μεταναστών προς την Ελλάδα. Στις ίδιες τις παραμεθόριες περιοχές, έδωσε τη δυνατότητα να ξαναναταμώσουν χωριά κοντινά, που όμως είχαν παραμείνει χωρισμένα τα μιν από τα δε επί σαράντα χρόνια. Και μέσα από όλα αυτά, οι Αλβανοί χωρικοί στα νοτιοανατολικά της Αλβανίας, μεταξύ Κορυτσάς (Κορζέ) και ελληνικών συνόρων, αρχίζουν να μιλάνε για τα ελληνικά, σήμερα, χωριά της Καστοριάς, όπου οι ίδιοι ή οι γονείς τους σύχναζαν πριν από τον πόλεμο. Αξίζει να σταθούμε στον τρόπο με τον οποίο μιλάνε γι' αυτά τα χωριά.

Εδώ γίνεται λόγος για την περιοχή του ποταμού Δεβόλ (Devoll), ανατολικά της Κορυτσάς, που έχει πρωτεύουσα το Μπιλίστ (Βίγλιστα). Το ανατολικό της όριο είναι η Ελλάδα, και συγκεκριμένα οι νομοί Φλώρινας και Καστοριάς. Οι κάτοικοί της έχουν σαφώς συνείδηση ότι ζουν στην εσχάτη της Αλβανίας, και ότι πέρα από τους λόφους που πλαισιώνουν την περιοχή τους αρχίζει η Ελλάδα. Ως το 1991, τα αδιαπέραστα αυτά σύνορα είχαν ενισχυθεί με συρματοπλέγματα και η αστυνομία επιτηρούσε τα χωριά, προκειμένου να αποτραπεί κάθε απόπειρα απόδρασης προς την Ελλάδα. Επομένως, ό,τι βρίσκεται από την άλλη πλευρά των συνόρων αποκαλείται «η Ελλάδα», αλλά με μια μικρή διαφορά: οι ομιλητές δεν παραλείπουν να υπενθυμίσουν ότι, παρ' όλο που τα χωριά της Καστοριάς (ή Kostour, όπως λένε οι Αλβανοί) κατοικούνται σήμερα από Έλληνες και κάποια από τα χωριά της Φλώρινας εξακολουθούν να κατοικούνται από σλαβόφωνους, όλη η περιφέρεια είναι αλβανική και αποτελεί τμήμα των «αλβανικών εδαφών», ανεξάρτητα από το σημερινό πληθυσμό της. Κι αν σήμερα ο πληθυσμός δεν είναι πια αλβανικός, λένε, αυτό συμβαίνει επειδή οι Αλβανοί εκδιώχθηκαν από εκεί.

Τα χωριά της Ελλάδας, στα οποία ειδικότερα γίνεται αναφορά, βρίσκονται δυτικά της Καστοριάς, νότια της γραμμής Ιεροπηγής-Καστοριάς και βόρεια της γραμμής Νεσορίου-Καστοριάς. Τόσο στο βορρά όσο και στο νότο αυτής της ζώνης, οι Αλβανοί αναγνωρίζουν όντως την ύπαρξη ενός σλαβικού πληθυσμού (που αποκαλούν γενικά «βουλγαρικό»),

αναμειγμένου με ημινομάδες Βλάχους.

Εδώ, χάριν απλότητας, θα αποκαλούμε τα χωριά αυτά «χωριά της Καστοριάς», όπως τα λέει η αλβανική πλευρά. Κι ενώ κατοικούνται σήμερα από ελληνόφωνους χριστιανούς, οι εν λόγω Αλβανοί τα θεωρούν κατά παράδοση αλβανόφωνα χωριά.

Ας σημειωθεί ότι εδώ δεν πρόκειται βέβαια να επανέλθουμε στο ζήτημα της «εθνοτικής σύνθεσης» της βόρειας Ελλάδας, ούτε να αμφισβητήσουμε την εγκυρότητα των ισχυρισμών των μιν και των δε αναφορικά με τα «εθνοτικά σύνορα» που διασχίζουν την περιοχή. Η εθνοτική ταυτότητα είναι τόσο ρευστή, ώστε δεν μπορεί να χαρτογραφηθεί με τον τρόπο αυτό και η παρακολούθηση της ιστορικής της εξέλιξης είναι έργο υπερβολικά ευρύ και πολύπλοκο για να προσεγγιστεί εδώ. Μπορεί ωστόσο να έχει ενδιαφέρον, σ' ένα πιο περιορισμένο πλαίσιο, το να μάθουμε *ποιος*, στη σημερινή Αλβανία, αρθρώνει έναν τέτοιο λόγο για τα χωριά της Καστοριάς. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούμε να διακρίνουμε δύο ξεχωριστές κατηγορίες: αφενός μια τοπική ελίτ του πνεύματος, που ενδιαφέρεται για την ιστορία της Αλβανίας και για το πώς προσδιορίστηκαν τα σύνορά της, και αφετέρου τους ίδιους τους απογόνους των παλαιών κατοίκων αυτών των χωριών, οι οποίοι πέρασαν στην Αλβανία γύρω στο 1924. Με άλλα λόγια, ο λόγος που αναφέρεται στα χωριά της Καστοριάς παίρνει δύο διαφορετικές μορφές.

Περιεχόμενο και προέλευση των δύο παραλλαγών του λόγου

Ας αρχίσουμε από την πρώτη παραλλαγή του λόγου για τα χωριά της Καστοριάς, την «ιστορική» όπως μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε, δεδομένου ότι οι άνθρωποι που την διατυπώνουν ισχυρίζονται ότι τοποθετούνται στη σφαίρα της «αντικειμενικής ιστορίας». Επιπλέον, η προσωπική τους ιστορία δεν σχετίζεται αναγκαστικά με την τύχη των χωριών αυτών. Το κύριο επιχείρημα λέει, στην ουσία, ότι τα σημερινά σύνορα της Αλβανίας, τα οποία χρονολογούνται από το 1913 (με ελαφρές τροποποιήσεις το 1924), δεν ήταν πάντα αυτό που είναι σήμερα και ότι «πριν βρίσκονταν πολύ μακριά». Έτσι, ισχυρίζονται κάποιοι ότι τα σύνορα της Αλβα-

νίας πήγαιναν ως «την Πρέβεζα, τα Γρεβενά και τη Θεσσαλονίκη» ή ακόμα ότι εμπεριέκλειαν «τα Ιωάννινα, τα Γρεβενά και την Καστοριά». Η ύπαρξη «εθνικής γης» έξω από τα σύνορα του κράτους δεν περιορίζεται μόνο στο νότο της Αλβανίας· ο ίδιος τύπος αμφισβήτησης απαντάται ανατολικά μιν για τη Μακεδονία και το Κόσοβο, βόρεια δε για το Μαυροβούνιο. Συνεπώς η «ιστορική» παραλλαγή επιτρέπει την τοποθέτηση του ζητήματος των χωριών της Καστοριάς στο πλαίσιο ενός γενικού λόγου για την Αλβανία. «Η Αλβανία», είπε κάποιος μια μέρα, «είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα, της οποίας τα σύνορα περιβάλλονται, στο εξωτερικό, από εθνική γη». Το χάσμα ανάμεσα στα εθνοτικά σύνορα και τα κρατικά σύνορα γίνεται έτσι μέρος της εθνικής ταυτότητας.

προέρχεται από την ίδια την εμπειρία των ανθρώπων που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά της Καστοριάς το 1924, είναι λιγότερο δομημένη, και άρα είναι δυσκολότερο να παρουσιάσουμε τους άξονές της. Διαβεβαιώνει ότι έως το 1924 τα χωριά της Καστοριάς τα κατοικούσαν Αλβανοί, μουσουλμάνοι στην πλειονότητα αλλά και μερικοί απ' αυτούς χριστιανοί, ότι αυτοί υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, τα χωράφια τους και τα αγαθά τους όταν «οι Έλληνες αποφάσισαν ότι η Ελλάδα προοριζόταν για τους χριστιανούς». Οι περισσότεροι από τους ανθρώπους αυτούς έφυγαν τότε για την Τουρκία, ενώ άλλοι διάβηκαν τα σύνορα και εγκαταστάθηκαν στην Αλβανία – είτε στην περιοχή Δεβόλ, όπου συχνά είχαν συγγενείς ή γαίες, εί-

Η καταγωγή της «ιστορικής» αυτής παραλλαγής είναι πολιτική και ανιχνεύσιμη, ήδη από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, στους πρωτεργάτες της αλβανικής ανεξαρτησίας. Βρίσκουμε, λόγω χάρη, ένα γενναιόδωρο προσδιορισμό των συνόρων της Αλβανίας (η οποία ακόμα δεν υπάρχει πολιτικά, αλλά επιδιώκει να υπάρξει) τόσο στα πολιτικά φυλλάδια του Sami Frashëri (1850-1904) όσο και στην ποίηση του Ndre Mjeda (1866-1937). Τον ίδιο «εξετρεμιστικό» προσδιορισμό των αλβανικών εδαφών τον βρίσκουμε ξανά στο πρόσφατο βιβλίο του εθνικιστή συγγραφέα Rexhep Qosja: ό,τι είναι έξω από τα σύνορα των βαλκανικών κρατών που το 1912 έχουν ήδη συσταθεί (Ελλάδα, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βουλγαρία) είναι δυνάμει αλβανικό, και οποιοδήποτε εδαφικό απόκτημα αυτών των κρατών μετά το 1912 θεωρείται απώλεια για την Αλβανία. Έτσι, η τωρινή λιγοστή έκταση της Αλβανίας καταλήγει να βιώνεται ως ιστορική αδικία και ως το αποτέλεσμα της εχθρικής δράσης των γειτονικών χωρών και των συμμάχων τους που σκοπεύουν να εκμηδενίσουν την Αλβανία.

Η δεύτερη παραλλαγή, που μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε «λαϊκή», δεδομένου ότι δεν εκφέρεται από λόγιους, αλλά

τε στην πεδιάδα της Μουζακίας (Myzeqe), στα δυτικά της χώρας, την οποία η αλβανική κυβέρνηση πάσχιζε τότε να εποίκισει. Από εκείνους που πήγαν στην Τουρκία, ορισμένοι ήρθαν ύστερα από μερικά χρόνια στην Αλβανία, και ως επί το πλείστον στη Μουζακία.

Τα σπίτια και τα χωράφια που οι Αλβανοί εγκατέλειψαν κατ' αυτό τον τρόπο τα πήραν άνθρωποι, τους οποίους προσδιορίζουν είτε ως «Έλληνες», επειδή είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, είτε ως «Τούρκους», επειδή κατάγονται από τη Μικρά Ασία. Οι Αλβανοί λένε, ακόμη, ότι εκείνη την εποχή και οι ίδιοι μπορούσαν να επιλέξουν ή «να γίνουν Έλληνες» (δηλαδή να ασπαστούν το χριστιανισμό) ή να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Ορισμένοι, λένε, επέλεξαν να γίνουν Έλληνες και σήμερα εξακολουθούν να ζουν στα χωριά της Καστοριάς.

Η δεύτερη αυτή παραλλαγή προέρχεται, καθώς βλέπουμε, από μια βιωμένη εμπειρία, την ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, το 1923. Αντίθετα με τους μουσουλμάνους της Τσαμουριάς (στην Ήπειρο) που επεδίωξαν να αναγνωριστούν ως Αλβανοί και έτσι παρέμειναν έξω από την ανταλλαγή των πληθυσμών, οι μουσουλμά-

νοι της Καστοριάς ήταν εξίσου αλβανόφωνοι (αλλά σίγουρα δίγλωσσοι ή τριγλωσσοί), χωρίς όμως να αναγνωριστεί η «αλβανικότητα» τους.

Ίσως βλέπουμε εδώ ένα από τα αποτελέσματα του παραλογισμού τόσο των εθνο-πολιτισμικών κατηγοριοποιήσεων των πληθυσμών, όσο και της, εν συνεχεία, αντιστοίχισης των κατηγοριών αυτών με ένα από τα εθνικά-κράτη της περιοχής. Και τούτο ισχύει τόσο κατά την εποχή των ανταλλαγών, όσο και σήμερα.

Το 1997 ακόμα, οι αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι του γειτονικού Δεβόλ, στην Αλβανία, αυτοαποκαλούνται «Τούρκοι», θέλοντας να πουν με αυτό ότι είναι μουσουλμάνοι. Και το ότι πολλοί αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι δηλώνονταν ως «Τούρκοι» είναι ακόμη πιο λογικό για το 1923, όταν ακόμη το αλβανικό εθνικό αίσθημα δεν είχε εδραιωθεί όσο σήμερα.

Οι ομιλητές

Η πρώτη παραλλαγή του λόγου για τα χωριά της Καστοριάς, όπως είδαμε, έχει λόγια προέλευση: στηρίζεται σε μια αντίληψη για την αλβανική εθνική ταυτότητα και σε μια θεώρηση της διεθνούς ιστορίας. Προωθείται σήμερα στο Δεβόλ από ανθρώπους που έχουν φοιτήσει στο σχολείο ή στο πανεπιστήμιο και κατέχουν τώρα θέσεις διανοητικής εργασίας (δάσκαλοι, καθηγητές, μηχανικοί, διοικητικοί). Η όποια ελίτ του πνεύματος ανήκει σήμερα στο δυναμικό του Δεβόλ, διαπλάστηκε κατά την κομμουνιστική περίοδο, μέσα σ' ένα πνεύμα εξύμνησης του έθνους (η Αλβανία ήταν, υποτίθεται, «ο φάρος της Ευρώπης») που έβλεπε σε κάθε γειτονική χώρα έναν εχθρό και έναν εν δυνάμει εισβολέα. Για όποιον είναι απ' έξω, ο εθνικιστικός αυτός λόγος φαίνεται να είναι διαποτισμένος από μεγάλη αφέλεια και να βρίσκεται σε ολοκληρωτική διάσταση με την πραγματικότητα. Κι όπως και κάθε εθνικιστικός λόγος, εύκολα καταρρίπτεται· ξεχνάμε ωστόσο, πάρα πολύ συχνά, πόση σημασία έχει για τους ανθρώπους που τον διατυπώνουν.

Στην περίπτωση της Αλβανίας, το πρόσφατο άνοιγμα στον εξωτερικό κόσμο προξένησε βαθιά απογοήτευση στους διανοούμενους. Αυτοί είναι οι πρώτοι που υποφέρουν από το γεγονός ότι η χώρα τους περιβάλλεται με τόσο λίγη υπόληψη από τους ξένους και επίσης, σήμερα, και από αυτούς τους ίδιους. Πρέπει να σημειωθεί ότι η ίδια αυτή τοπική ελίτ του πνεύματος εκφράζει πολλά παράπονα για την κακή εντύπωση που κάνουν οι Αλβανοί στο εξωτερικό και συχνά δεν βλέπει άλλη λύση από το να εγκαταλείψει οριστικά την Αλβανία (και βέβαια όχι για να δουλέψουν ως εποχιακοί εργαζόμενοι παράνομα στην Ελλάδα ή στην Ιταλία). Η επιμονή στο όνειρο μιας «μεγάλης Αλβανίας» προσφέρει ένα αντιστάθμισμα αυτής της απογοήτευσης.

Η δεύτερη ομάδα ομιλητών που εμπλέκονται στην ιστορία των χωριών της Καστοριάς συγκροτείται από τους παλαιούς κατοίκους αυτών των χωριών και τους απογόνους τους. Με-

ρικές δεκάδες οικογένειες, κατανεμημένες σε όλη την περιφέρεια του Δεβόλ, λένε ότι κατάγονται από τα χωριά της Καστοριάς. Από τον υπόλοιπο πληθυσμό αποκαλούνται *Ρεβανάρ* (*Revanars*), από το όνομα του χωριού Ρεβάν (*Revan*), σήμερα Διποταμιά Καστοριάς, απ' όπου κατάγονται πολλοί. Με αυτή την έννοια, συγκροτούν μια ξεχωριστή ομάδα: όλοι ξέρουν ποιοι κατάγονται από τα χωριά της Καστοριάς και γενικά τους αποδίδουν κακή φήμη (ένα μείγμα χοντροκοπιάς και βιαιότητας). Στα χωριά όπου έχουν εγκατασταθεί, κάποιιοι από το 1924, θεωρούνται ακόμα ξένοι ή πρόσφυγες. Με το άνοιγμα των συνόρων, πολλοί απ' αυτούς επέστρεψαν στα χωριά της Καστοριάς για να ξαναδούν το σπίτι όπου γεννήθηκαν οι ίδιοι ή οι γονείς τους. Μερικοί από τους πιο ηλικιωμένους ξαναβρήκαν στην Ελλάδα τους ανθρώπους τους οποίους είχαν δει να καταφθάνουν το 1924 (δηλαδή τους Έλληνες πρόσφυγες των ανταλλαγών με την Τουρκία, *α.τ.ε.*), και στους οποίους είχαν αφήσει τότε το σπίτι τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η συνάντηση αυτή ήταν μια ευκαιρία να αναβιώσουν σχέσεις φιλίας ή αλληλοβοήθειας. Τις πιο πολλές φορές, ωστόσο, τα πράγματα έχουν αλλάξει τόσο πολύ, και από τη μια πλευρά και από την άλλη, ώστε οι άνθρωποι να μην μπορούν να νοιώσουν οποιαδήποτε συνάφεια.

Σκέψεις αντί για συμπεράσματα

Αυτοί που εκφέρουν έναν τέτοιο αλυτρωτικό λόγο δεν το κάνουν τόσο επειδή ελπίζουν να δουν την Αλβανία να καταλαμβάνει μια τόσο μεγάλη έκταση, σύμφωνα με την πρώτη παραλλαγή, ούτε καν να ανακτήσει τα χωριά της Καστοριάς. Και στη μία παραλλαγή και στην άλλη, μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις ουσιαστικές διαστάσεις:

Κατ' αρχήν, τα όσα λέγονται για τα χωριά της Καστοριάς, αποτελούν έναν τρόπο να μιλήσει κάποιος για το παρελθόν και να αντιπαραθέσει μια περασμένη κατάσταση, που την θεωρεί καλύτερη, σε μια παρούσα κατάσταση από πολλές απόψεις μη ικανοποιητική. Φτάνει έτσι να αφηγηθεί πόσο φτωχοί και επί ξύλου κρεμάμενοι ήταν οι Έλληνες που έφτασαν το 1924 και πόσο θα τους ήταν αδύνατο να βγουν από την ανέχεια χωρίς τη βοήθεια και την υποδοχή των Αλβανών. Αυτό επιτρέπει την αντιστροφή της εικόνας της σημερινής κατάστασης, αφού παρουσιάζει τους Αλβανούς ως τους περασμένους ευεργέτες των τωρινών ευεργετών τους.

Στη συνέχεια, όταν κάποιος επικαλείται την επαφή Ελλήνων και Αλβανών στα χωριά της Καστοριάς έχει την ευκαιρία να ορίσει την καθεμία από τις δύο ομάδες, σε σχέση με την άλλη και να επαναπροσδιορίσει τα σύνορα που χωρίζουν τους μεν από τους δε. Αφηγούνται έτσι πόσο οι Έλληνες που ήρθαν από τη Μικρά Ασία δεν ήξεραν να φτιάχνουν ψωμί, παρά γνώριζαν μονάχα την πίτα, και ακόμα πόσο οι διαφορετικές γλώσσες είχαν δυσκολέψει την επικοινωνία ανάμεσα στις δύο ομάδες. Λες και τα σύνορα ανάμεσα στα δύο κράτη υπήρξαν τόσο στεγανά και τόσο εξωπραγματικά, ώστε τίποτε

το ζωντανό δεν άρμοζε να χωρίζουν, εκτός, ίσως από οντότητες. Και τώρα, μ' αυτή την επίκληση των αλβανικών χωριών της Καστοριάς, γίνεται εφικτή η μετατροπή αυτών των συνόρων προς κάτι πιο ανθρωπινό, δηλαδή από απλά σύνορα μεταξύ κρατών σε σύνορα μεταξύ δύο συλλογικών ταυτοτήτων που, επιπλέον, επιτρέπουν να δοθεί ένα νόημα και ένα περιεχόμενο στην καθεμία από τις δύο εθνικές κοινότητες.

Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέπεται η εντός Αλβανίας πολιτική χρήση αυτού του ζητήματος. Όταν οι άνθρωποι του Δεβόλ υπενθυμίζουν ότι το Κόσοβο δεν είναι το μοναδικό εθνικό έδαφος που έχει αφαιρεθεί εκτός συνόρων, προειδοποιούν τους ανθρώπους του βορρά, και την κυβέρνηση που κατάρχεται από εκεί, ότι το Κόσοβο δεν πρέπει να είναι το μόνο επί-

αλλαγή στα πολιτικά σύνορα, εντελώς απίθανη άλλωστε, όσο να σπάσουν την απομόνωσή τους και να νιώσουν ότι εμπειρεύονται σε μια συλλογική ταυτότητα που τους προσεγγίζει τόσο με την εθνική τους κοινότητα όσο και με την Ελλάδα, χωρίς την οποία ξέρουν ότι δεν είναι τίποτα. Με αυτή την έννοια τα χωριά της Καστοριάς σχηματίζουν κάτι που μπορούμε να το αποκαλέσουμε, διαστρέφοντας τη διατύπωση του Benedict Anderson, «φανταστική μειονότητα»: δεν πρόκειται στην κυριολεξία για μειονότητα· υπάρχουν, ωστόσο, άνθρωποι οι οποίοι στο πλαίσιο μιας στρατηγικής συλλογικής ταυτότητας, ενδιαφέρονται να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν το πλάσμα μιας μειονότητας.

κεντρο του ενδιαφέροντος της αλβανικής πολιτικής. Παράλληλα, την ώρα που όλη η χώρα είναι απασχολημένη με τις ιδιωτικοποιήσεις και οι πάντες ονειρεύονται να ανακτήσουν τα αγαθά που κατείχαν πριν από τον κομμουνισμό, οι παλαιοί κάτοικοι των χωριών της Καστοριάς ασκούν πίεση για να επιτύχουν κάποιο οικονομικό αντιστάθμισμα.

Σε κάθε περίπτωση, «διεκδικώντας» τα χωριά της Καστοριάς, οι άνθρωποι δεν επιδιώκουν τόσο να επιτύχουν κάποια

Πηγές
Anderson Benedict, *Imagined Communities*, εκδ. Verso, Λονδίνο 1991 [1983].
Popovic Alexandre, *L'Islam balkanique*, εκδ. Otto Harrassowitz, Βιζμπά-ντεν 1986.
Qosja Rexhep, *La question albanaise*, εκδ. Fayard, Παρίσι 1995.

